

**LUDWIK MROCZKA. SPÓR O GALICJĘ WSCHODNIĄ (1914–1923).
KRAKÓW: WSP, 1998. 224 s.**

Заголовок рецензованої книги вдало відображає її зміст. В центрі уваги автора – Східна Галичина, польське та українське бачення її національного характеру, переростання ідейної суперечки в політичну і збройну боротьбу, хід і наслідки цієї боротьби. У підході до висвітлення більшості аспектів "спору" автор не повторює відомих антиукраїнських стереотипів польської історіографії 20–40-х років. Кожне положення він намагається формулювати на базі фактологічного матеріалу. Національний склад населення Східної Галичини (за результатами перепису 1910 р.) аналізується автором крізь призму переписаних показників за релігійною приналежністю і за побутовою мовою. Втім, Людвік Мрочка не "збільшує" чисельності поляків за рахунок "польськомовних" іудеїв, як це робило немало його попередників. Загальна національно-демографічна ситуація доповнена Л. Мрочкою відомостями про її своєрідність у містах і селах, в районі "вузького пограниччя", у східних та південних повітах, про соціально-професійні відмінності національностей та їх чисельні співвідношення в окремих соціальних групах (наприклад, серед поміщиків, робітників, інтелігенції), про вагу громадсько-політичних впливів національних рухів, про динаміку національностей і явищ національного життя тощо. Розуміється, в традиціях польської історіографії, автор не міг не згадати, що хоч українці мали чисельну перевагу у Східній Галичині, вони платили у три рази менше податків, ніж польське населення (с. 26–27), значно вищим серед українців був анальфabetизм (с. 27), в гімназіях на них припадало тільки 22 % учнів, а на поляків 77 % (очевидно, разом з євреями), у Львівській політехніці вчилася 1748 поляків, а українців лише 83 (с. 28). І все ж, незважаючи на таку українську "відсталість", їх національна свідомість піднялася до того рівня, що від перелому століть "ефектів автополонізації" вже не фіксовано (с. 29). Нам, правда, здається, що цей висновок не зовсім відповідає дійсності. Ще напередодні Першої світової війни лише у м. Львові на римо-католицький обряд з греко-католицького переходило щорічно близько 400 осіб¹.

В цілому, з позицій сучасності, Л. Мрочка на події 1914–1923 рр. дивиться з об'єктивної наукової точки зору. І все ж, якби читач не знав, що автором книжки є поляк, то сам би це збагнув. Насамперед дуже помітним у монографії є переважання фактологічного матеріалу про польське бачення Східної Галичини, польські аргументи рації дій польських політичних структур, підкреслене критичне ставлення до українських аргументів, практичної політики їх політичних і військових сил, здатності українців до державотворення. Українська політика і діяльність висвітлені у книжці з меншою повнотою. При цьому автор не вдається до узагальнення тогочасних аргументів правоти українських стремлень, боротьби за створення національної держави. Звичайно, для українського читача, який краще ознайомлений з українським рухом 1914–1923 рр. з національної історіографії, ніж з польським, ця особливість монографії Л. Мрочки не зменшує інтересу до неї. Слід визнати, що в українській історіографії, як і в публіцистиці, ідейні, політичні і військові заходи поляків проти українців подаються ще схематично.

¹ Діло. Львів, 1914. 6 березня (20 лютого).

Під тим приводом, що практично всі тогочасні польські політичні документи з українського питання були підпорядковані справі обґрунтування і перемоги польського інтересу і поразки, або, щонайменше, ущемлення українського інтересу, українські автори, як правило, не вважали за потрібне на них зупинятися. Л. Мрочка на багатьох з них зупинився дуже детально. Наперед скажемо, що з позицій сучасності аргументи тих документів є примітивними, недоказовими, а в окремих випадках близькими до шахрайських. Проте саме з них випливала польська практична політика і знати їх обов'язково. До найзнаменитіших такого роду документів слід віднести "Меморіал у справі т. зв. Східної Галичини", який був оголошений від імені сенату Університету ім. Яна Казимира у червні 1919 р., коли польські війська майже повністю оволоділи територією Східної Галичини, але ще потрібно було "переконати" Найвищу Раду Антанти в слушності польських претензій. Як відомо, 25 червня Найвища Рада уповноважила польський уряд окупувати Східну Галичину аж до ріки Збруч (с. 167).

Аргументам вчених Львівського університету автор присвятив аж шість сторінок (с. 30–35). В них, як в краплі води, закумуляовані всі постулати польської політичної думки про українців, про український рух як інспірований німцями, про поляків, які відвічно населяли край і надали йому свого національного характеру. За своїм змістом "Меморіал..." відбивав радше гасла ендеків, а не науковців. В цьому зв'язку слід додати, що в той час домінуючі позиції в університетському сенаті справді займали лідери польських національних демократів – Станіслав Гломбінський, Станіслав Грабський та ін. Вчені винайшли аргумент, що в найдавніших часах Русь Червона була "корінною польською [територією] як політично, так і етнографічно" (с. 31), от тільки зрушилась вона після нападу русинів у 981 р. Додамо, що цей вимисл С. Грабський повторив у 1939 р. у книжці "Русь Червона – відвічна і нерозривна частина Польщі".

Л. Мрочка оцінює зміст "Меморіалу..." негативно. "...Меморіал, – пише він, – виводив ряд тверджень, що не могли служити ні виясненню специфічних рис українського руху, ні пошуку компромісного виходу з конфлікту, а натомість українськими доконаними фактами збуджував серед польського населення неправдоподібні емоції" (с. 34–35). З-поміж інших політичних документів, якими автор ілюструє позицію польського табору на різних етапах протиборства, звертають на себе увагу меморіал "маршалка краю" Станіслава Незабітовського, адресований цісареві у липні 1918 р. "Маршалок" обґрунтував ідею інтегральності та неподільності Галичини, а будь-які наміри її перебудови ставив у залежність від згоди крайового сейму, у якому, як відомо, була запевненою польська більшість (с. 54–55). 2 жовтня 1918 р. в Державній раді Австрії три польські партійні клуби – соціал-демократи, людовці та національні демократи – єдиний раз запропонували українським політикам переговори, щоб "по-братерськи поділитися краєм" (с. 62). Швидше за все, це було політичне лавірування, до того ж зовсім не конкретизоване.

Одним з аргументів, яким польський табір намагався обґрунтувати і неподільність, і приналежність Галичини до Польщі, було твердження, що українське суспільство за господарським, соціальним, культурним розвитком недоросло до рівня суспільств державотворчих народів. Ця теза особливо активно експлуатувалась на польському боці після початку війни. До неї вдавався С. Грабський у відповіді Польського Комітету Народового міністру закордонних справ Англії А. Бальфуру в листопаді

1918 р. (с. 145–146). В січні 1919 р. до початку нарад Мирної конференції перед представниками великих держав польську інкорпоційну програму оголосив Роман Дмовський. "В своєму обґрунтуванні, – зазначено в книжці, – Дмовський зробив наголос на соціально-професійний склад населення, що унеможливило утворення стабільної української держави, зокрема з приводу недостатку інтелігенції і домінування селянства" (с. 154). На початку червня 1919 р. Ігнаці Падеревський, захищаючи інтереси Польщі перед Радою Чотирьох, вказував на необхідність визнання Східної Галичини за Польщею з причин труднощів її етнографічного поділу (с. 166). Автор книжки вважає, що подібні оцінки характеру українського суспільства і рис українського руху на польському боці були не завжди обґрунтованими, безпідставним було переконання про стабільність відсталих соціально-професійних структур українського населення (с. 211). До речі, аргумент про відсталість українського суспільства в соціально-професійному контексті, про український рух як починання і дії горстки незадоволених інтелігентів був сприйнятий і дипломатією великих держав, в тому числі і британською.

В загальному, звичайно, не можна заперечувати соціальної відсталості українців Східної Галичини і відсталості національної свідомості у першій чверті XX ст., але не можна погодитись і з висновком автора книжки про те, ніби на початку листопада 1918 р. тих українців, які ідейно визріли до боротьби за державну суверенність можна було лічити на десятки, "або в найбільш оптимістичному варіанті на сотні" (с. 172), а вже після поразки – на тисячі. Це надмірне применшення чисельності національно і політично свідомого українського елементу у Східній Галичині до листопада 1918 р. Досить згадати українські народні віча зламу XIX–XX ст., сокільський і січовий рух, Українських Січових Стрільців періоду війни, студентські демонстрації у Львові, щоб визнати за українським рухом його масовий характер.

Цікаво і об'єктивно показана в монографії тактика польського політичного керівництва на міжнародній арені. Насамперед, польська сторона апелювала до державно-правової традиції, за якою Червона Русь належала до польської Корони вже від 1340 р., до постанов Віденського Конгресу 1815 р., який кваліфікував весь австрійський "забор" в якості польської провінції, до патенту цісара Франца Йосифа з 4 листопада 1916 р., що передбачав утворення єдиної сфедеризованої польської держави Галичини в рамках габсбурзької корони (с. 127). Від самого початку виникнення збройного конфлікту, в час польсько-української війни вся вина за бойові дії покладалася на українську сторону. Вже десь близько 4 листопада Польська Ліквідаційна комісія (ПЛК) в телеграмі до політичного і військового керівництва Антанти просила військової допомоги проти захоплення Східної Галичини "українськими бандами" (с. 144–145). В другій половині листопада ПЛК вже в іншому документі, адресованому Антанти, звинувачувала "русинів" в тому, що вони відкинули пропозицію про "сусідське порозуміння з метою погодженого співжиття аж до часу постанов конгресу" (с. 145). І взагалі першими до великих держав почали апелювати саме поляки. Вже 20 листопада 1918 р. у Головному штабі військ коаліції польська делегація у складі В. Конопчинського і Т. Грабського домогалась введення коаліційних гарнізонів до Львова, Станіслава, Стрия і Борислава. Та ж делегація пропонувала, щоб комісар коаліції Великих держав очолив польсько-українську комісію Галичини. З матеріалу книги видно, що польській стороні у

своїх запобіганнях перед Антантою вдалося випередити українців. Можна думати, що такі дії мали фатальне значення для уряду ЗУНР, який ніколи не був визнаний офіційно. В ряді багатьох наступних запобігань перед державами Антанти уряд Польщі і на цьому намагався отримувати політичні дивіденди, кожного разу нагадуючи Великим державам, що Польща є визнаною державою, а УНР, включаючи ЗУНР, – то держава *in statu nascendi* (с. 154).

Значним фактологічним матеріалом насичений сюжет про військові дії в ході українсько-польської війни. Автор вважає, що напередодні 1 листопада польські сили у військовому відношенні були розпорошені і не мали змоги здійснити випереджувальний виступ. Але їх розпорошеність перетворилась у позитивну якість, як тільки здійснили свій чин українці (с. 109). Малі польські групи швидко зростали і вже через кільканадцять годин змусили українські підрозділи боротися з польськими партизанськими групами (с. 109). Як тільки українське військо залишило Львів, вже 23 листопада львівські політичні партії створили місцевий Тимчасовий Правлячий Комітет (*Тymczasowy Komitet Rządzący*), намагаючись тим самим підкреслити самостійність проблеми Східної Галичини, виокремлюючи її із загальногалицької та загальнопольської проблеми (с. 130–132). Насправді ж, практичні дії цього Комітету показують, що він всіляко апелював до всепольських чинників і щедро користувався їхньою допомогою. Зі свого ж боку, польський уряд, незважаючи на невизначене міжнародно-правове становище Східної Галичини, вів стосовно неї послідовну інтеграційну лінію (с. 133–136). В березні 1919 р., коли українське військо тимчасово перервало зв'язок Львова з Перемишлем, польські урядові чинники ще більше намагалися піднести значення Львова до рівня загальнопольської та міжнародної справи, домагалися однозначної підтримки своїх дій з боку Румунії, зверталися до Генерального Секретаріату Мирної Конференції сприяти направленню до Галичини польських військ, що перебували в Одесі, перекидали до Львова військові частини, які до того резервувалися в Познані на випадок німецької небезпеки (с. 152).

Чи не найбільшою новизною рецензованої монографії є системний і ґрунтовний виклад дій польської зовнішньої політики в період після військової окупації всієї Східної Галичини, спрямованої на повне міжнародно-правове визнання краю за Польщею. У вступі автор зазначив, що проблеми Східної Галичини на міжнародній арені у 1919 р. назагал добре відображені у виданнях джерел. Проте наявність опублікованих документів не звільняє істориків від їх аналізу, виявлення на їх основі логіки історичного процесу, формування об'єктивних оцінок явищам історичної дійсності. Шостий розділ "Головні держави як третій учасник спору" повністю присвячений тому, як польський уряд, починаючи від 25 червня 1919 р., коли Рада міністрів закордонних справ держав-альянтів уповноважила Польщу окупувати Східну Галичину аж до річки Збруч і дозволила використати з цією метою армію Галлера, раз за разом добивався поступок на свою користь від держав Антанти, а потім від Ліги Націй. Старання польського уряду були спрямовані на те, щоб замість окупаційного мандату на Східну Галичину домогтися повного визнання прав на неї. Меншою мірою в цьому розділі відображена позиція і дії емігрантського уряду Євгена Петрушевича, який і до евакуації за Збруч, і після так і не знайшов формального визнання з боку жодної іншої держави, крім УНР (с. 183). Західноукраїнське питання на міжнародній арені як таке набрало маргінального

значення. У серпні 1921 р. Рада Послів взагалі відмовилась визнати уряд Є. Петрушевича як суб'єкт суперечки (с. 193).

В ході радянсько-польської війни 1920 р. поляки вдруге "відвоювали" Східну Галичину, і це ніби піднімало їх моральне право на "інкорпорацію тої дільниці". Автор монографії, правда, зазначає, що моральні і правові аргументи великими державами до уваги тоді не бралися (с. 186).

В книжці досить докладно розглянуті польські проекти статутів для території Східної Галичини. У підсумку виявилось, що вони готувалися і рекламувалися перед Великими державами з тактичною метою. Проект Міхала Бобжинського від імені Тимчасового Виділу Самоуправління у Львові, підготовлений восени 1921 р., в основі ніби нав'язував до проекту Найвищої Ради з 21 листопада 1919 р., але додавав до нього ряд поправок на користь Польщі. За проектом, верховне управління Східною Галичиною Польща мала проводити не на основі мандату Великих держав, а на основі польської конституції навіть при збереженні часового обмеження польської адміністрації. Скасовувались положення про окреме громадянство і окрему армію автономної Східної Галичини. Намісник краю мав бути підвітним Президентові Речі Посполитої, а не крайовому сеймові (с. 196). Можна думати, що ініціатори цього проекту справді вважали його потрібним. Проте широка польська політизована маса не була готовою прийняти навіть такого роду куцу автономію. Тому автономія наступних проектів ще більше урізувалася. Особливо агресивними в цьому плані були вимоги ректора Львівського університету, подані ним шефові Міністерства закордонних справ у першій половині грудня 1921 р. Від імені "східногалицьких поляків" ректор пропонував відмовитись від будь-яких думок про утворення з "червонорусинських" воєводств автономної провінції, закликав трактувати питання українського населення як внутрішньо польське. Йшлося також про те, аби забезпечити незалежність польського населення від української більшості навіть у Станіславському воєводстві, де воно становило "дуже слабу меншість", залишити лише за польською владою розв'язок питання про локалізацію українського університету. Галицькі поляки вимагали, щоб проект автономії опрацьовували урядники походженням зі "Східної Малопольщі" і такі, які перебувають у контакті з її населенням (с. 198–199).

9 грудня 1921 р. МЗС надіслало польським посольствам у столицях Великих держав (Париж, Лондон, Рим, Вашингтон, Токіо), можна думати, також з тактичною метою, проект автономії Східної Галичини, за яким пропонувалось з'єднати Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства в одне з назвою Руське (с. 199). Керівництву руських народних шкіл передбачалась свобода впровадження польської мови в "руських"^{*} школах. Загальнопольські закони з аграрних питань у воєводстві мали набирати чинності лише після їх схвалення місцевим сеймиком. Вибори в сеймик передбачалось проводити за окремими національними куріями. Кількість послів від курій мала залежати від їх чисельності і господарської сили. Розуміється, згадка про господарську силу давала широкий простір для корегування чисельності послів від "русинів" і поляків. Закони мали прийматися після схвалення їх обома

---

^{*} З 1921 р. польська політична термінологія повертається до етноніму "русини", "руські" і відмовляється від слів "українець", "український" на означення корінних жителів західноукраїнських земель.

національними посольськими клубами. Застерігалось, що сеймові закони набирають чинності після санкції Президента Польщі. Спеціально зазначалось, що жоден мешканець "руської" національності не буде притягнутий до відповідальності за свою політичну діяльність після 28 липня 1914 р. В проєкті було багато інших цікавих положень, що, можливо, справді служили б налагодженню нормального співжиття між українцями і поляками "на спірній" території (с. 199–200). В монографії, проте, зазначено, що в Польщі так і не було зроблено спроби надати згаданому проєкту легітимного характеру. Не виявили до нього належного інтересу і Великі держави, в тому числі Франція та Англія.

Автор об'єктивно трактує проведення на території Східної Галичини восени 1922 р. виборів до сейму Польщі як найважливіший і далекосяжний інтеграційний захід (с. 202). На цей же час після голосної і тривалої польської гри навколо автономії Східної Галичини (Руського воеводства і т. д.), 26 вересня 1922 р. припало, нарешті, схвалення польським сеймом закону "Про основи загального воеводського самоуправління, і зокрема воеводств Львівського, Тернопільського і Станіславського". Закон зводив автономію "руської" провінції до автономії трьох окремих воеводств зі своїми сеймиками, прирівняної до "автономії" всіх інших воеводств Польщі і тільки формально виділених в законі (с. 203–204). В якійсь мірі згаданим воеводствам надавались певні автономні можливості діяльності у справах релігійних, народноосвітніх (поза вищою школою), охорони здоров'я, будівельних робіт, сільського господарства, впливу на промисел і торгівлю, меліорацію та ін. Ухвали сеймику з цих питань, що мали прийматися за згодою обох національних курій, підлягали санкції Президента (с. 204). Але й ця обмежена воеводська автономія не була впроваджена в життя. Поки урядові чинники думали про її реалізацію, відбулось відоме рішення Ради Послів 14 березня 1923 р. (с. 208–209).

Заслужують на увагу міркування автора про зміну характеру польсько-української війни в процесі її розвитку. На його думку, вже в перші три дні, починаючи від 1 листопада, проти ЗУНР воювало населення Львова (с. 114). Після відступу українських військ зі Львова впродовж кількох місяців тривала війна Галичини Східної із Західною (с. 123). Начальник Держави і Польський уряд не направляли на цей театр польських сил з-поза Галичини. Юзеф Пілсудський вважав тоді, що оскільки русини оголосили війну польському населенню, поляки повинні зайняти Східну Галичину своїми військами і встановити в ній статус ійської окупації. Питання про інтеграцію краю у Польщу тоді нібито не стояло (с. 124). Від лютого–березня 1919 р., навіть із застереженнями, вже не приходилось оворити про внутрішньогалицький характер війни. Проти ЗУНР, що була у ормальній злуці з УНР, воювала вся Польща, а від травня – вся Польща в оюзі з Антантою.

тже, діяльність польських політичних партій і організацій, військові дії, дипломатична активність висвітлені в монографії більш повно і випукло, ніж діяльність українських сил. В ряді випадків автор обмежується просто оцінками української позиції з тих чи інших питань, на жаль, не завжди точними. Він критикує "східногалицьку українську еліту" за те, що вона окреслювала територіальні межі держави, виходячи не з рівня національної свідомості і незалежницьких стремлень населення територій, а передусім з їх етнічного характеру (с. 84).

Можна допускати, що автор мовчазливо поділяє думку про перевагу права польської національно високосвідомої меншості на творення своєї державності також на території з українською етнічною більшістю, якщо остання не мала достатньої національної свідомості. З нашої ж точки зору, такий підхід не може вважатися справедливим, бо він толерує перевагу сили, є антидемократичним.

Критикується український супротив польському курсу на загальногалицьку інтегральність та інтегральність Східної Галичини в Польщу на тій підставі, що державність на окремому східногалицькому просторі не мала достатніх господарських і суспільних підстав (с. 86). Українським політикам і військовим зроблено закид, що починаючи повстання саме у "польському" Львові, вони не враховували мотивів поведінки як українського, так і польського суспільства (с. 101–108). Можна подумати, що якби українці 1 листопада розпочали повстання десь у Коломиї, їхні шанси на перемогу були б вищими. Є в книзі також інші закиди українцям. Австрійська династія, поки залишалася при владі, названа єдиним українським союзником (с. 77), і через це нібито розумно робила Українська Парламентарна Репрезентація (УПР), коли до останньої хвилини поклала на неї всі надії. Відома критика такої тактики УПР не видається автору книжки слушною. Автор і у Львові додає зичливу нейтральність австрійської військової влади, і генерала Рудольфа Пфедфара зокрема, який не видавав жодних розпоряджень, що могли б попередити ті чи інші заворушення (с. 82). Стверджується, що радикальніше підтримував приготування українців до захоплення влади архієпископ Вільгельм (Василь Вишиваний), який дозволив не тільки виїзд до Львова сотника Дмитра Вітовського, але й участь у львівському виступі легіону Січових стрільців (с. 91). Л. Мрочка при цьому посилається на спогад Василя Панейка, що писав про це через 10 років. Інші ж джерела, навпаки, доводять, що за кілька днів до 1 листопада архієпископ був відсторонений від керівництва легіоном УСС, а комендантом легіону був обраний Осип Букшований (Див.: *Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Львів, 1997. С. 47*).

В монографії також йдеться про злочини, брутальність, різні спотворення правил військової боротьби (с. 102, 139, 173, 192) як з українського, так і з польського боку. Як і у всякій війні, такі явища, безумовно, мали місце. Для обліку українських "okróciefstw" зразу ж після закінчення польсько-української війни була створена спеціальна комісія, яка звела ті "okróciefstwa" в багато архівних справ (Див., наприклад: Державний архів Львівської області, ф. 257, оп. 1, спр. 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204 і т. д.). Проте цього недостатньо, щоб повторювати однобокий штамп про те, що українська сторона робила більше жорстокостей, ніж польська. Доктор Марек Розлер у рецензії на книгу Г. Лукомського, Ч. Партача, Б. Поляка "Війна польсько-українська 1918–1919" пояснював, що частіші випадки жорстокостей з української сторони відбувалися, зокрема, в міру погіршення її ситуації (*Wojskowy Przegląd historyczny. 1994. № 4. S. 196*). Подібний закид українській стороні, зокрема її "нижчим щаблям" зроблено і в рецензованій книжці. З польського ж боку справа нібито виглядала благородніше: "частіше фіксувалися прояви дій у відповідь" (с. 173). Нам здається, що як українські так і польські історики мали б відмовитися від аналогічних оцінок, оскільки судження про більші чи менші жорстокості у війнах завжди є дуже суб'єктивними.

Але досить. Розуміється, національній історіографії дуже важко залишатися на позиціях нейтральних, а звідси і об'єктивних при висвітленні сфери національних стосунків, тим більше, у часи збройної боротьби між народами. Можливо і наші зауваження на книгу впливають з вразливості характеру історичних відносин між українським і польським народами, а особливо відносин в часи війни між ними.

В цілому ж, книгу професора Л. Мрочки слід оцінити дуже позитивно. З неї видно, що сучасна польська історіографія не поділяє однозначних негативних оцінок українського руху, політичної і збройної боротьби українців Східної Галичини в 1914–1923 рр. за свою державність, а з розумінням ставиться до їх природних національних прав, боротьби за національну свободу. Нав'язуючи до сучасності, можна сказати, що праця Л. Мрочки служитиме справі формування добросусідських відносин між Польщею і Україною. З наукової точки зору, монографія помітно доповнює історичні знання про внутрішньополітичну ситуацію на польському боці в 1914–1923 рр., зокрема, про характер польської позиції в українському питанні та її еволюцію. Л. Мрочка слідом за В. Серчиком, Т. Домбковським, М. Козловським, А. Чубінським та іншими польськими авторами утверджує в історіографії нові підходи до висвітлення українсько-польських відносин в минулому як відносин двох рівноправних суб'єктів історичної дійсності.

Степан МАКАРЧУК